

УДК 340.111

КОРЖ І.Ф., доктор юридичних наук, с.н.с., заступник керівника наукового центру електронного парламенту та правової інформації ДНУ ІБП НАПрН України.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0446-5975>.

НІРВАНА ПРАВОВОГО ЖИТТЯ В УКРАЇНІ

Анотація. В статті досліджується питання стану правового життя як форми буття права, що характеризує специфіку і рівень правового розвитку українського суспільства, а також стан та рівень правової свідомості, системи законодавства, правозастосовної практики, ступінь гарантованості основних прав і свобод людини. Розкриваються основні ознаки правового життя та його напрями, одне з яких пов'язане з організацією соціальних зв'язків, а інше – з їхньою дезорганізацією. Констатується, що правове життя можна розглядати як на рівні суспільства, так і на рівні окремих його складових, окремих особистостей. Воно диференціюється за просторовим принципом (правове життя держави, окремих її територій), часовим (правове життя сучасного суспільства і пройдеших правових епох); за рівнем правового розвитку суспільства (правове життя правового суспільства і неправового, з тоталітарною спадщиною) тощо. При цьому своєрідною “візитною карткою” правового життя є правові акти, в яких виражається юридичне буття, живе право. Саме правові акти є важливим засобом задоволення інтересів усіх суб'єктів. Тому правове життя будь-якого суспільства і держави можна розкрити вивчивши природу юридичних документів, за допомоги яких відповідні особи досягають своїх цілей, задовольняють конкретні свої інтереси. Здійснено короткий екскурс у зміст поняття “нірвана”, як предмета буддистської філософії, яке корелюється з таким сучасним терміном, яким є термін “правове життя”. У двостороннім взаємозв'язку з відповідним наповненням, своїм предметом і поняттям вони можуть утворювати такий новий термін, яким є термін “нірвана правового життя”. Під цим терміном пропонується розуміти такий стан функціонування людини, суспільства, держави, за якого забезпечується належна дія принципів права, чітке дотримання, виконання та застосування положень норм права, як основного механізму регулювання суспільних відносин. Це сприяє забезпеченню належного функціонування суспільного життя у відповідності до принципів права, що є своєрідним лакмусом стану усього наявного, позитивного, що є у правовому житті людини, суспільства і держави, тобто, є показником позитивної складової “правового життя” в державі, а негативна складова – є показником деформації “нірвани”. Таким чином, це показник високих досягнень (результатів) впровадження норм права у повсякденне життя суспільства держави; це – відповідний позитивний результат зазначеного впровадження; це – оцінка належної поваги до права та його дотримання у суспільстві; це – високий рівень правосвідомості громадян; це – високий рівень правової культури в державі. Розкрито сучасне правове життя в Україні, яке характеризується глибокою суперечністю, і яке, поряд з відповідним рівнем правової культури та правосвідомості громадян, наповнене антагоністичними тенденціями, тобто практично “нірвана правового життя” мала, має і очевидно що буде мати певні невідповідності її теоретичним постулатам, а правове життя існує з певними вадами. Проявляється зазначене у нормотворчій діяльності органів публічної влади, у прийнятті рішень суб'єктами публічного і приватного права, у діях окремих посадових (службових) осіб і громадян, тобто, у процесі проявів банального правового нігілізму. Наводяться приклади прояву правового нігілізму у діяльності органів публічної влади, насамперед, вищих її органів. Напрацьовано висновки з конкретними пропозиціями щодо забезпечення належної ефективності функціонування “нірвани правового життя” в Україні.

Ключові слова: демократичне суспільство, нірвана, нірвана правового життя, правова держава, правова культура, правова свідомість, правове життя.

***Summary.** This article discusses the issue of the state of legal life as a form of being of law, which characterizes the specifics and level of legal development of Ukrainian society, as well as the state and level of legal consciousness, the system of legislation, law enforcement practice, the degree of guarantee of fundamental rights and freedoms of a person. The main features of legal life and its directions, one of which is associated with the organization of social ties, and the other - with their disorganization. It is stated that legal life can be considered both at the level of society and at its individual components, individuals. It is differentiated according to the spatial principle (the legal life of the state, its individual territories), temporal (the legal life of modern society and past legal eras); by the level of legal development of society (life of legal and non-legal society, with a totalitarian heritage) and so on.. At the same time, a kind of “visiting card” of legal life is legal acts in which legal existence is expressed, in which law lives. It is legal acts that are an important means to meet the interests of all subjects. Therefore, the legal life of any society and state can be revealed by studying the nature of legal documents by which the persons concerned achieve their goals and satisfy their specific interests. A brief digression into the content of the concept of “nirvana”, as a subject of Buddhist philosophy, correlated with such a modern term as the term “legal life” is made. In a bilateral relationship with the corresponding content, their subject and concept, they can form such a new term, which is the term “legal life nirvana”. Under this term, it is proposed to understand such a state of functioning of a person, society, state, in which the proper operation of the principles of law, strict observance, execution and application of the rule of law, as the main mechanism for regulating social relations, is ensured. This helps to ensure the proper functioning of public life in accordance with the principles of law, which is a kind of litmus of the state of everything that is positive, available in the legal life of a person, society and the state, that is, an indicator of the positive component of the “legal life” in the state, and the negative component is an indicator of the deformation of nirvana. Thus, this is an indicator of high achievements (results) of the introduction of the rule of law into the daily life of society; it is a corresponding positive result of said implementation; it is an assessment of the proper respect for the law and its observance in society; this is a high level of legal consciousness of citizens; this is a high level of legal culture in the state. The modern legal life in Ukraine is revealed, which is characterized by a deep contradiction, and which, along with the corresponding level of legal culture and legal awareness of citizens, is filled with antagonistic tendencies, i.e. legal life exists with certain shortcomings. This is manifested in the rule-making activities of public authorities, decision-making by subjects of public and private law, in the actions of individual officials and citizens, that is, in the process of manifestations of banal legal nihilism. Examples of the manifestation of legal nihilism in the activities of public authorities, especially its highest bodies, are given. Conclusions have been drawn up with specific proposals to ensure the proper functioning of the “legal life nirvana” in Ukraine.*

***Keywords:** democratic society, nirvana, legal life nirvana, constitutional state, legal culture, legal consciousness, legal life.*

Постановка проблеми. Українське суспільство має свої витoki з авторитарного, заздалегідь не демократичного “радянського” суспільства, життю якого були притаманні принципи, які були далекі від принципів демократичного, правового суспільства. Незважаючи на те, що Український народ вже не один десяток років намагається побудувати самодостатнє, цивілізоване, соціальне, демократичне і правове суспільство, говорити про достатній його розвиток ще зарано, про що свідчать: незадовільний загальний стан економічного та соціального розвитку українського суспільства; глибоке соціальне розшарування в суспільстві; періодичні соціальні потрясіння; постійне існуюче загальне невдоволення станом захисту прав людини і громадянина; високий рівень корупції та загальної злочинності; правова неврегульованість окремих сфер життєдіяльності; невпевненість громадян у “завтрашнім дні” тощо. В цілому зазначене – це показник правового життя в державі, що є формою соціального життя. Водночас,

розглядаючи рівень розвитку правового життя в державі, можна судити про рівень економічного і демократичного розвитку суспільства.

Оскільки Україна прагне інтегруватися до когорта розвинутих, демократичних держав Європи, то наявний стан правового життя українського суспільства є своєрідним лакмусом його готовності до вступу в зазначений “клуб”. Цей стан на сьогодні має ряд недоліків і потребує вдосконалення, тобто набуття належного позитивного, своєрідного стану “нірвани правового життя”, потребує наукових досліджень та напрацювання відповідних механізмів вирішення існуючих проблем.

Метою статті є оцінка стану правового життя українського суспільства, визначення існуючих недоліків, причин їх виникнення та напрацювання пропозицій для їх усунення щодо вироблення оптимальних шляхів та напрямів удосконалення функціонування суспільства та діяльності публічної влади.

Виклад основного матеріалу. В нинішніх умовах повноцінне функціонування суспільства не можливе без усвідомлення важливості ролі права. Втілення гуманістичних цінностей та ідеалів у процесі правового регулювання суспільних відносин є найголовнішим завоюванням в історії людства.

Суспільно-політичні виклики сьогодення висувають все нові і нові вимоги до суспільного життя, до громадськості, до молодого покоління, як майбутнього нинішнього суспільства. Зазначене вимагає від публічної влади забезпечити усвідомлення підростаючим поколінням та розвиток у нього основних загальнолюдських цінностей, морально-правових якостей, відповідальності за власну долю та майбутнє держави. Зазначене можна досягнути виключно через запровадження та дотримання на належному рівні правового життя українського суспільства, під яким, якщо зазначити коротко, можна розуміти сукупність усіх форм юридичного буття суспільства, що знаходить своє відображення переважно в правових актах та правових відносинах, характеризує специфіку і рівень правового розвитку суспільства, відношення суб'єктів до права і ступінь задоволення їхніх інтересів.

Дослідженням питання “правового життя” займалися такі дослідники, як: О. Баранов, К. Беляков, В. Бігун, І. Бойко, Н. Гредескул, В. Затонський, Г. Кикоть, М. Козюбра, В. Лемак, О. Малько, М. Матузов, А. Михайлов, І. Михайловський, І. Неважайло, О. Петришин, В. Пилипчук, А. Полешко, П. Рабінович, В. Тацій, В. Трофимов, О. Ющик та ін.

Як зазначав О. Малько [1, с. 8], під правовим життям пропонується розуміти форму соціального життя, виражену шляхом правових актів та правовідносин, яке характеризує специфіку і рівень правового розвитку даного суспільства, відношення суб'єктів до права і ступінь задоволення їхніх інтересів. Категорія “правове життя” покликана відображати складну і різноманітну правову сферу. В юридичній науці зазначена категорія покликана виступати узагальненим поняттям, за допомоги якого можна було б повноцінно дослідити процеси, які відбуваються у правовому розвитку різних країн, відображати суперечливу юридичну дійсність, нерозривний зв'язок різноманітних правових явищ з усіма іншими сферами життєдіяльності суспільства – економічної, політичної, моральної, духовної, релігійної тощо.

Зазначимо, що поняття “правове” включає в себе усе, що відноситься до права, як позитивне, так і негативне, а також правове (юридичне) життя суспільства, тобто це є єдність протилежностей – позитивного і негативного, як ціле двох половинок правового життя, які підлягають комплексному дослідженню, як взаємопов'язані частини. Тому зазначений вище дослідник вважає, що категорія “правове життя” має охоплювати усю сферу буття права з усіма позитивними складовими (право, законність тощо) і

негативними (злочини та інші правопорушення, їх суб'єкти, корупція, деформація свідомості, помилки в праві тощо).

Правове життя є сукупністю різноманітних видів і форм діяльності і поведінки людей, їхніх колективів у сфері дії права, що направлено на забезпечення умов і засобів існування, реалізації приватних і публічних, індивідуальних і групових інтересів, утвердження відповідних їм цінностей.

В наукових дослідженнях виділяють наступні ознаки правового життя [2, с. 146-148].

1. Воно виступає складовою частиною і різновидом суспільного життя, оскільки право є соціальним інститутом, який адаптований до особливостей конкретного народу.

2. Правове життя пов'язане з юридичними правилами поведінки (приписами) і з відповідними юридичними наслідками.

3. Правове життя у своїй основі має об'єктивно виражене право по відношенню до суспільства, базується на об'єктивному значенні права для соціальної життєдіяльності.

4. Воно є одною з умов існування державно-організованого суспільства, оскільки покликане певним чином оформлювати особисте, державне та суспільне життя.

5. Правове життя – частина духовної практики народу, що найбільш виразно показує особливості тої чи іншої нації, її специфіку, менталітет.

6. Правове життя тісно взаємопов'язане з економічним та політичним життям. Перше більшою мірою виступає по відношенню до останнього у виді певної форми.

7. Правове життя характеризує специфіку і рівень правового розвитку відповідної країни, відношення суб'єктів до права і ступінь задоволення їхніх інтересів.

8. Правове життя є саме сукупністю усіх форм юридичного буття суспільства, а не системи, оскільки включає в себе і невпорядковані процеси (не домінуючу правову ідеологію, правопорушення тощо) і певні випадкові фактори тощо.

9. Правове життя є сферою існування енергії права, його потенціалу, творчої ролі, як і сукупність різноманітних форм правової та протиправної активності учасників правовідносин.

10. Правове життя містить комплекс усіх юридичних явищ, що включає як позитивні, так і негативні складові.

Необхідно зазначити, що у правовому житті проглядаються два прямо протилежних напрями: одне пов'язане з організацією соціальних зв'язків, а інше – з їхньою дезорганізацією. Тому у правовому житті є і гармонія між їхніми складовими, і є певний розлад, дисгармонія, порушення рівноваги. З огляду на це правове життя залежить як від фінансово-економічного так і матеріально-організаційного, партійно-політичного, морально-релігійного, національно-історичного, культурно-ідеологічного, соціально-класового, техніко-інформаційного, наукового, природно-географічного тощо факторів. Окрім того, правове життя залежить від рівня знання суспільством законів і підзаконних нормативно-правових актів, від рівня правосвідомості його членів, від соціально-правової активності конкретних осіб тощо.

Як зазначено в наукових дослідженнях [2, с. 154], правове життя можна класифікувати за: предметом правового регулювання – конституційно-правове, цивільно-правове, адміністративно-правове тощо; характером – матеріально- і процесуально-правове; суб'єктом – життя суспільства в цілому, держави і його структур, класів і соціальних груп, окремих особистостей; державними органами – судове, прокурорське, слідче, нотаріальне тощо; сферою управління – внутрішньодержавне, міжнародно-правове; ступенем відповідності нормам права – правомірне і протиправне.

Таким чином, правове життя можна розглядати як на рівні суспільства, так і на окремих його складових, окремих особистостей; воно диференцується за просторовим

принципом (правове життя держави, окремих її територій), часовому (правове життя сучасного суспільства і пройдешніх правових епох); за рівнем правового розвитку суспільства (правове життя правового суспільства і не правового, з тоталітарною спадщиною) тощо [3, с. 396].

Своєрідною “візитною карткою” правового життя є правові акти, в яких виражається юридичне буття, в яких живе право. Саме правові акти є важливим засобом задоволення інтересів суб’єктів. Тому правове життя будь-якого суспільства і держави можна розкрити вивчивши природу юридичних документів, за допомоги яких відповідні особи досягають своїх цілей, задовольняють конкретні свої інтереси. У зв’язку з цим представники правової науки вважають необхідним здійснювати аналіз правового життя через систему юридичних актів – законів, підзаконних актів, судових та адміністративних рішень, ділових документів тощо.

Що ж до терміну “нірвана”, то у філософії буддизму це називають найвищим щастям, під яким розуміють відсутність страждань, які відчуваються в Сансарі, під якою в буддизмі, індуїзмі, джайнізмі, сикхізмі та інших дхармічних релігіях розуміють нескінченний цикл страждань (народжень, хвороб, смертей та реінкарнацій). Тобто, у релігійно-філософських системах Стародавньої Індії – це уявлення про плинність усього живого, процес переходу однієї тілесної оболонки в іншу, череда страждань у земному житті, кругообіг народження і смерті, трансміграція душі (метемпсихоз) [4]. Очистившись від прихильностей і помилок, просвітлений перетворюється на стан нірвани і стає звільненим – як від фізичного тіла, а й від бажань, уявлень, і взагалі свідомості. Тобто, це духовний спокій, вільний від напруження, конфліктів та пристрастей. У загальноприйнятому вживанні нірваною називається стан, де відсутні пристрасті, муки, а є найвище щастя і умиротворення. Це непізнане почуття постійного спокою та радості. Коротко – це кінцева, вища мета існування людей.

Значимо, що у вченні Будди “нірваною” називається “верховне щастя”, але його тут не варто розуміти як радість, доступну в мирському житті. Послідовники Будди під щастям мають на увазі свободу від страждань, яких зазнають у світі щодня. Будда Шакьямуні говорив, що нірваною виступає закінчення мук, затуманювання розуму, прихильності.

З огляду на висловлене вище, значимо, що термін “нірвана”, за своїм змістом і своїм наповненням, корелюється з таким сучасним терміном, яким є термін “правове життя”, і у двостороннім взаємозв’язку з відповідним наповненням, своїм предметом і поняттям може утворювати з ним такий новий термін, яким є термін “нірвана правового життя”. Під цим терміном можна розуміти такий стан функціонування людини, суспільства, держави, за якого забезпечується належна дія принципів права, чітке дотримання, виконання та застосування положень норм права, як основного механізму регулювання суспільних відносин. Зазначене сприяє забезпеченню належного функціонування суспільного життя у відповідності до принципів права. Тим самим термін “нірвана” є своєрідним лакмусом стану усього наявного, позитивного, що є у правовому житті людини, суспільства і держави, тобто, є показником позитивної складової “правового життя” в державі, а негативна складова – є показником деформації “нірвани”.

Таким чином, термін “нірвана правового життя” – це показник високих досягнень (результатів) впровадження норм права у повсякденне життя суспільства держави; це – відповідний позитивний результат зазначеного впровадження; це – оцінка належної поваги до права та його дотримання у суспільстві; це – високий рівень правосвідомості громадян; це – високий рівень правової культури в державі.

Сучасне правове життя в Україні характеризується глибокою суперечністю, оскільки, поряд з відповідним рівнем правової культури та правосвідомості громадян, наповнене антагоністичними тенденціями. Основним регулюючим документом правового життя громадян, суспільства і держави є Основний Закон України – Конституція України [5], яка прийнята у відповідності до загальновизнаних положень міжнародного права. Поряд з Конституцією регуляторами життя є видані у відповідності до Конституції закони та підзаконні акти України. Так у статті 1 Конституції зазначено, що “Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава”, а її Розділ II визначає права, свободи та обов’язки людини і громадянина у різних сферах життєдіяльності. Тобто, все, що стосується прав і свобод людини і громадянина, а також діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, що регулюється нормами права, є формалізованим, насамперед в Конституції, і виконується та дотримується суспільством на практиці, і це своєрідна формалізована “нірвана правового життя”. Згадані норми є своєрідним орієнтиром для виконання як для публічної влади, так і для кожного громадянина, і коли ці норми повністю знаходять у державі і в суспільстві свою реалізацію – можна говорити про належну “нірвану правового життя” в державі.

Однак, як вже зазначалося вище, таке ідеальне дотримання і застосування норм права є певним орієнтиром, ціллю, до яких потрібно прагнути і робити усе для такого досягнення. Водночас зазначимо, що практично правове життя мало, має і очевидно що буде мати певні невідповідності його теоретичним постулатам, тобто, воно буде з певними вадами. І насамперед це може проявлятися у нормотворчій діяльності органів публічної влади, у прийнятті рішень суб’єктами публічного і приватного права, у діях окремих посадових (службових) осіб і громадян, тобто, у процесі проявів банального правового нігілізму. З цією метою можна навести наступні приклади прояву такого правового нігілізму в діяльності вищих органів державної влади.

У грудні місяці 2016 року Рішенням Конституційного Суду України [6] було визнано такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), положення Закону України “Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб” від 09.04.92 р. № 2262-ХІІ зі змінами, а саме:

– частини сьомої статті 43, згідно з яким максимальний розмір пенсії (з урахуванням надбавок, підвищень, додаткової пенсії, цільової грошової допомоги, пенсії за особливі заслуги перед Україною, індексації та інших доплат до пенсії, встановлених законодавством, крім доплат до надбавок окремим категоріям осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною) не може перевищувати десяти прожиткових мінімумів, установлених для осіб, які втратили працездатність; тимчасово, у період з 1 січня по 31 грудня 2016 року, максимальний розмір пенсії (з урахуванням надбавок, підвищень, додаткової пенсії, цільової грошової допомоги, пенсії за особливі заслуги перед Україною, індексації та інших доплат до пенсії, встановлених законодавством, крім доплат до надбавок окремим категоріям осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною) не може перевищувати 10740 гривень;

– першого речення частини першої статті 54, відповідно до яких тимчасово, у період з 1 січня 2016 року по 31 грудня 2016 року, особам (крім інвалідів I та II груп, інвалідів війни III групи, ветеранів військової служби та учасників бойових дій, осіб, на яких поширюється дія пункту I статті 10 Закону України “Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту”), які працюють на посадах та на умовах, передбачених законами України “Про державну службу”, “Про прокуратуру”, “Про судоустрій і статус суддів”, призначені пенсії/щомісячне довічне грошове утримання не виплачуються.

Таким чином зазначені положення з кінця 2016 року визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України цього Рішення. Воно є обов'язковим до виконання на території України, остаточним і не може бути оскарженим. Однак, як показала практика, парламент приймає Закон [7], яким згадані і скасовані Судом положення щодо обмежень у пенсійному забезпеченні поширюються і на 2017 рік, і лише новим Законом [8] знімаються обмеження лише щодо частини першої статті 54 згаданого Закону [9]. Це лише один з багатьох подібних прикладів, коли парламент приймає закони, які не відповідають положенням права і Конституції, слугують корпоративним інтересам невеликого кола громадян, а не більшості суспільства.

Зазначимо, що повторне запровадження правового регулювання, яке Конституційний Суд України визнав неконституційним, дає підстави стверджувати про порушення конституційних приписів, згідно з якими закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй (частина друга статті 8 Основного Закону України). Це виключає можливість органу державної влади, у тому числі парламенту, органу місцевого самоврядування, їх посадових осіб відтворювати положення правових актів, визнаних Конституційним Судом України неконституційними, крім випадків, коли положення Конституції України, через невідповідність яким певний акт (його окремі положення) було визнано неконституційним, у подальшому змінені в порядку, передбаченому розділом XIII Основного Закону України.

Таке негативне відношення до права, до Конституції України представників вищого представницького органу державної влади свідчить про закоренілий в цьому середовищі правовий нігілізм. Зазначене слугує негативним прикладом для депутатського складу регіональних і місцевих органів самоврядування для прийняття подібних рішень, що, у свою чергу, створює відповідне підґрунтя для прояву корупції на усіх рівнях, змушує громадян звертатися до не реформованих судів для захисту своїх порушених прав і законних інтересів, і це їм не завжди вдається зробити, оскільки суди приймають по одних і тих же питаннях протилежні за змістом рішення. Знаковим прикладом цього є внесені парламентом у 2016 році зміни до частини четвертої статті 63 Закону [9] з метою здійснення Урядом так званого “ручного регулювання” перерахунку пенсій військових пенсіонерів, негативні наслідки чого не усунуті публічною владою до цього часу. Зазначене рішення парламенту, а також прийняті Урядом у відповідності до згаданого Закону [9] підзаконні акти до цього часу негативно впливають на належне благополуччя певної категорії громадян України, і бажання парламенту виправити положення згаданого Закону до цього часу не проглядається.

Можна, також, навести приклад визнання Конституційним Судом повністю неконституційним Закону України “Про всеукраїнський референдум” [10], щодо якого Венеціанська Комісія ще на 95-й Пленарній сесії ухвалила окремий Висновок щодо нього, в якому зокрема зазначила: “На глибоке переконання Венеціанської Комісії, це було би згубним для конституційної стабільності та легітимності в Україні” (пункти 16, 28 Висновку Венеціанської Комісії від 17 червня 2013 року № 705/2012 щодо Закону України “Про всеукраїнський референдум”); визнання Конституційним Судом повністю неконституційним Закону України “Про засади державної мовної політики” [11] та інших, в тому числі частково. При цьому необхідно зазначити, що в Апараті українського парламенту є декілька юридичних підрозділів, які при здійсненні аналізу законопроектів, звертають увагу законодавців на наявність невідповідностей їхніх положень праву та Конституції. Однак, як показує практика, не завжди відповідні зауваження щодо невідповідності праву законопроектів чи їх відповідних положень беруться законодавцями до уваги.

Окрім прийняття неконституційних законів, парламент дозволяє собі наділяти себе неконституційними повноваженнями. Так народні депутати дозволили Президенту України П. Порошенку призначати директорів НАБУ, ДБР та членів державних регуляторів, визначати, делегувати представників до Комісії з питань вищого корпусу державної служби, наглядової ради Українського культурного фонду тощо. Крім того – призначати своїх представників до різних конкурсних комісій, зокрема з добору директорів НАБУ, ДБР чи очільника САП; делегувати представників до деяких центральних органів виконавчої влади (наприклад, до Комісії з питань вищого корпусу держслужби) тощо. Окрім того, парламент залишив вплив президента В. Зеленського на Національного регулятора з комунальних послуг, усупереч рішенню Конституційного Суду про визнання такого впливу неконституційним, та дозволив президенту делегувати своїх представників до комісії з добору керівника Бюро економічної безпеки. Аналогічний вплив на новостворену інституцію отримала й монобільшість парламенту.

Подібна негативна нормотворча практика має місце і у діяльності Президента України. Так Рішенням Великої палати Конституційного Суду України [12] було визнано таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним), Указ Президента України “Про призначення А. Ситника Директором Національного антикорупційного бюро України” від 16.04.15 р. № 218/2015. Зазначене свідчить про непродуману, поспішну, а часто – спекулятивну практику кадрових призначень, яка йшла у розріз з Конституцією України при формуванні найважливішого елемента антикорупційної архітектури в країні. Тим самим Конституційний Суд дав оцінку управлінським рішенням щодо конкретного кадрового призначення.

Великий резонанс у суспільстві викликав Указ Президента України про скасування указів Президента України [13], якими призначалися у 2013 році суддями Конституційного Суду України О. Тупицький і О. Касмінін. Зазначимо, що Указ Президента України про призначення особи на посаду є актом індивідуальної дії (ненормативним актом). Виходячи із загальної теорії права, індивідуальні правозастосовні акти, які вже були виконані, не можуть бути скасовані. Пов’язано це з тим, що вони застосовуються одноразово і після їх застосування вичерпують свою дію. Тому такий Указ не може створити жодних юридичних наслідків, бо не можна скасувати акт індивідуальної дії, оскільки він вже є застосованим.

Тож згаданий Указ Президента України [13] є просто свавільним, який направлений на узурпацію влади. Зазначимо, що єдиними можливими способами припинення повноважень судді КСУ є ті, що вказані у ст. 20, ст. 21 Закону України “Про Конституційний Суд України”. Будь-які інші публічно-владні рішення призводять до порушення суддівських гарантій, і не сприяють розбудові демократичної, правової держави. Крім того, подібний указ Президента може створити небезпечний прецедент, відповідно до якого будь-яких осіб, в тому числі й інших суддів КСУ, призначених попередніми Президентами України, можна в такий спосіб “звільнити”, фактично поза межами правових підстав для цього.

Тому, на нашу думку, Конституційний Суд вчинив цілком правильно, відмовившись приймати присягу у призначених на їх місце Президентом України нових кандидатів на посаду судді до настання часу, коли спливе термін фактичного перебування на посадах згаданих вище суддів. У своєму Рішенні Суд зазначив: “Конституційний Суд України ухвалив: голові Конституційного Суду України або судді Конституційного Суду України, який виконує його обов’язки, скликати спеціальні пленарні засідання Конституційного Суду України для складення присяги суддями Конституційного Суду України, що їх призначив Президент України указами від 26.11.21 р. № 596/2021, №597/2021, після

припинення повноважень або звільнення з посади на підставах, визначених у ст. 149 Конституції України, суддів Конституційного Суду України, що їх призначив Президент України за період 2013 – 2018 років”.

Про те, що в Офісі Президента не сприйняли цілковито правове рішення Суду, свідчить те, що речник Президента С. Никифоров повідомив, що “Володимир Зеленський засмучений відмовою КСУ приймати присягу кандидатів на вакантні позиції за президентською квотою. Для Офісу Президента це виглядає затягуванням часу з надією на те, що кругова порука в судовій системі знову спрацює”, – написав Никифоров у Facebook, тим самим проявивши при цьому елементарний правовий нігілізм.

Зазначимо, що першопрохідцем у такому відношенні до права можна назвати Президента В. Ющенка. У далекому 2005 році він у неконституційний спосіб звільнив з посади Генерального прокурора С. Піскуна, а після скасування цього рішення у суді поновив його на посаді і знову звільнив. Третій Президент України мав аналогічну ситуацію з суддями Конституційного Суду С. Станік, В. Пшеничним та В. Іващенко.

Після “Революції Гідності” і зміни Конституції практику неконституційних призначень продовжив П. Порошенко, а перейняв “естафетну паличку” – нинішній Президент України. Спочатку у неконституційний спосіб перезапустили Національне агентство з питань запобігання корупції і законом звільнили її очільників. Подібним чином перезапустили Державне бюро розслідувань: перепідпорядкували його Президенту і звільнили попереднього керівника Р. Трубу. Натомість, призначили представницю чинної влади І. Венедіктову. Призначення чинного міністра освіти і науки С. Шкарлета стало взагалі можливим, більш ймовірно, за рахунок “кнопкодавства”. За цим фактом була відкрита кримінальна справа, яка вже довгий час не дає належних результатів.

Найбільш кричущим прикладом подібної поведінки є оголошений Урядом України ще 12 березня 2020 року “коронавірусний карантин”, хоча обмежувати права людини таким чином можна лише через надзвичайний стан, який має оголошувати президент і затверджувати парламент. Однак, влада обтяжувати себе непопулярним рішенням не захотіла. Таким чином усю відповідальність, як політичну за значні обмеження, так і правову за перевищення повноважень, буде нести Уряд. Навіть рішення Конституційного Суду [14], яким визнали неконституційним подібні карантинні обмеження, не вплинуло а ні на прем’єра, а ні на президента, а ні на нардепів.

Президенти звикли систематично наказувати уряду виконувати чисельні завдання, хоча, відповідно до Конституції, глава держави таких повноважень не має. Так, у листопаді 2019 року В. Зеленський видав Указ про невідкладні заходи з проведення реформ та зміцнення держави, яким Уряду України і окремим міністерствам визначив майже 200 завдань у сферах економіки та енергетики, регіонального розвитку та містобудування, цифрової трансформації і охорони здоров’я, освіти і науки тощо. Лише за останні півроку Президент наказав Уряду України ухвалити рішення у сферах екології, культури, вищої та професійно-технічної освіти, захисту прав людини, інтеграції в НАТО, гуманітарної, молодіжної, мовної, земельної, міграційної та регіональної політик, оплати праці лікарів, управління державною власністю, благоустрою та інклюзивності. Так він фактично виконує функції Прем’єра [15].

Замість того, щоб карати злочинців так, як цього вимагає законодавство і демократія – через публічний судовий процес – Президент знайшов “швидший” і “ефективніший” спосіб через Раду національної безпеки і оборони України. А головною його перевагою є відсутність потреби шукати докази, слухати свідків чи давати можливість “підозрюваним” себе захистити. Це зовсім не вписується у спроби побудувати в країні систему верховенства права. Тим самим можна зробити наступні висновки:

– не може бути дієвим уряд в державі, який формують як прем'єр-міністр, так і президент. Наразі, частину уряду формує парламент за пропозиціями прем'єра, а двох міністрів, оборони і зовнішніх справ, нардепи обирають за пропозицією президента. Ці два міністри фактично ніколи не підконтрольні прем'єру;

– в правовій державі політик, яким є Президент, влада якого ґрунтується на систематичних порушеннях Конституції, не може виправдовувати свої дії тим, що він – гарант її дотримання.

Щодо рівня порушення прав людини з боку органів державної влади, а також ефективності їх захисту через органи суду, то про їх масовість і належність свідчать показники звернень громадян до Європейського Суду з прав людини. Україна посідає третє місце після Росії і Туреччини за кількістю звернень до Європейського суду з прав людини. У порівнянні з минулими роками – кількість скарг збільшилась. При цьому більшість скарг громадян стосуються невиконання в країні судових рішень [16]. Як зазначає голова правління Української Гельсінської спілки з прав людини, директор Харківської правозахисної групи Є. Захаров, що кримінальні справи показують “прогнилість” української правоохоронної системи. За його словами, якби злочини належним чином розслідувалися в Україні, то у людей не було б підстав шукати справедливості і звертатися до ЄСПЛ.

Спостерігається велика довіра до Євросуду на тлі тотальної недовіри до національного правосуддя. З огляду на це, велика кількість звернень виглядає цілком виправданою. Великий потік звернень до ЄСПЛ і його подальше зростання зумовлені масовим і системним порушенням Україною прав і свобод людини. За словами правозахисника, з року в рік держава не вживає заходів, щоб змінити ситуацію. Порушення накопичуються, як “сніговий ком” і відверто дратують Європейський суд із прав людини.

При цьому статистика звернень до ЄСПЛ свідчить, що найчастіше українські громадяни звертаються до Європейського суду з прав людини, зокрема, через:

- надмірну тривалість розгляду цивільних та кримінальних справ у судах;
- катування і нелюдські умови перебування у місцях досудового тримання під вартою або в місцях виконання покарань;
- неефективність розслідування правоохоронними органами скарг на жорстоке поводження з боку представників державних органів;
- відсутність належної медичної допомоги особам, які перебувають у місцях попереднього ув'язнення або в установах виконання покарань;
- неналежні умови тримання під вартою;
- порушення права на справедливий судовий розгляд;
- порушення права людини на свободу вираження поглядів та права на мирні зібрання;
- порушення права на мирне володіння своїм майном тощо.

За словами голови Харківської правозахисної групи, Україна дедалі гірше виглядає перед Європейським судом із прав людини, оскільки жодне його рішення про порушення ст. 3 (заборона катувань) і ст. 5 (право на свободу і особисту недоторканність) не виконане досі.

Доцільним буде наведення наступного прикладу. Так, Комітет Верховної Ради України з питань прав людини, деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій у Донецькій, Луганській областях та Автономної Республіки Крим, міста Севастополя, національних меншин і міжнаціональних відносин спільно з Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини провів 9 грудня 2021 року

“круглий стіл” на тему: “Основні тенденції реалізації прав і свобод людини і громадянина в 2021 році” [17]. Як зазначив Голова Комітету з питань прав людини Д. Лубінець, круглий стіл присвячений Міжнародному дню прав людини який щорічно відзначається 10 грудня і був заснований Генеральною Асамблеєю ООН на честь ухвалення в 1948 році Загальної декларації прав людини – що є основним документом в галузі прав людини.

На “круглому столі” Уповноважений Верховної Ради України з прав людини Л. Денісова поінформувала, що протягом 11 місяців 2021 року до служби Омбудсмена звернулися майже 61 тисяча громадян про порушення своїх конституційних прав, що на 38 % більше, ніж за аналогічний період 2020 року. Вона наголосила, що 76 % звернень надійшло від осіб працездатного віку, які не належать до жодної пільгової категорії, “тобто, здатні самостійно захищати свої права, однак не можуть цього зробити у законний спосіб і змушені звертатися до Уповноваженого”.

У 35 % звернень йдеться про порушення права на звернення і проблеми із доступом до публічної інформації. І кількість таких звернень постійно зростає. **Основними порушниками у цій сфері є державні органи влади.** На другому місці – звернення щодо порушення соціальних (17 % звернень) і економічних прав (10 % звернень). Третє місце посідають звернення про порушення процесуальних прав, серед яких – тривалий розгляд справ у судах.

Окрім того, громадяни звертаються до Уповноваженого з прав людини щодо порушень трудових прав, забезпечення прав військовослужбовців, захисту прав на повагу і гідність та, зокрема, приватність, зростає кількість звернень щодо порушення прав людей в місцях позбавлення волі. Представники громадськості звернули увагу на окремі порушення прав людини і основоположних свобод у 2021 році та особливу роль парламенту у подоланні викликів у цій сфері, зокрема, на найважливіші для прав людини законопроекти, які очікують розгляду.

Про існуючі проблеми належного дотримання права в державі, свідчить і спільна заява Ради асоціації Україна – ЄС за підсумками 8 засідання 5 вересня 2022 року, яке відбулося у Брюсселі, в якій європейські партнери вкотре нагадали: незалежність правоохоронної системи та дотримання принципу верховенства права є однією з умов подальшого руху України до членства в Європейському Союзі [18]. У ЄС, зокрема, наголошують на першочерговій важливості забезпечення незалежності, ефективності та сталості антикорупційної інституційної бази та уникнення політизації роботи всіх правоохоронних органів. Рада асоціації нагадала про спільні цінності демократії, верховенства права, поваги до міжнародного права та прав людини. Євросоюз наголосив, що його підтримка відбудови України буде пов’язана з реалізацією реформ для забезпечення верховенства права, стійких демократичних інститутів, посилення антикорупційних заходів, що відповідають європейському шляху України, та подальшого процесу приведення законодавства у відповідність до законодавства ЄС.

Наші європейські партнери сигналізують, що не закриватимуть очі на утиски свободи слова чи переслідування політичних опонентів. У заяві чітко йдеться про неприпустимість політичних призначень у правоохоронних органах, і є пряма вимога проводити прозорі конкурси на посади. Єврокомісія порекомендувала Європейській раді надати Україні перспективу стати членом ЄС та “надати Україні статус кандидата, виходячи з того, що будуть зроблені наступні кроки”:

– прийняти та запровадити законодавство про процедуру **добору суддів Конституційного Суду України**, включаючи процес попереднього відбору на основі оцінки їх добросовісності та професійних навичок, відповідно до рекомендацій Венеціанської комісії;

– завершити перевірку доброчесності Етичною радою кандидатів у члени **Вищої ради правосуддя** та відбір кандидатів для створення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України;

– посилювати надалі **боротьбу з корупцією**, зокрема на високому рівні, шляхом активних та ефективних розслідувань, а також результатів судових переслідувань та вироків, які заслуговують на довіру; завершити призначення нового керівника Спеціалізованої антикорупційної прокуратури шляхом атестації визначеного переможця конкурсу та розпочати і завершити процес відбору та призначення на посаду нового директора Національного антикорупційного бюро України (виконано);

– забезпечити відповідність законодавства **про боротьбу з відмиванням грошей** стандартам Групи з фінансових заходів (FATF); прийняти комплексний стратегічний план реформування всього правоохоронного сектору як частини середовища безпеки України;

– запровадити **антиолігархічний закон** для обмеження надмірного впливу олігархів в економічному, політичному та суспільному житті; це має бути зроблено в юридично обґрунтований спосіб, враховуючи майбутній висновок Венеціанської комісії щодо відповідного законодавства;

– подолати вплив корисливих інтересів шляхом прийняття **закону про ЗМІ**, який приводить законодавство України у відповідність до Директиви ЄС про аудіовізуальні медіапослуги та надає повноваження незалежному регулятору ЗМІ;

– завершити **реформу законодавчої бази для національних менишин**, яка готується, згідно з рекомендаціями Венеціанської комісії, та прийняти негайні та ефективні механізми впровадження [19].

Висновки.

Наведене та аналіз викладеного свідчить, що в Україні рівень показника відповідних досягнень (результати) впровадження норм права у повсякденне життя суспільства держави знаходиться ще на неналежному для демократичного суспільства рівні. Згадані негативи, які можна виразити у відповідній оцінці поваги до права та його дотримання у суспільстві, у відповідному рівні правосвідомості громадян та відповідному рівні правової культури в державі, дають підстави стверджувати про невідповідність українського суспільства та публічної влади перебувати на належному демократичному рівні, дотримання загальноновизнаних принципів демократії поряд із загальноновизнаними європейськими демократичними державами. Тим самим, зазначене свідчить про наявність певних недоліків у демократичному житті українського суспільства, його правовому регулюванні, а тому говорити про функціонування в Україні **“нірвани правового життя”**, у значенні, наведеному у цієї роботі, допоки що говорити зарано. Про зазначене свідчить обов’язковість здійснення згаданих вище 7 кроків, які необхідно успішно реалізувати українській публічній владі для отримання статусу “кандидата в члени ЄС”.

Для забезпечення належної дієвості “нірвани правового життя”, в Україні потрібно:

- забезпечити єдність правового регулювання суспільного життя в державі;
- упорядкувати усі правові документи, привести їх в єдину, несуперечливу праву цілісність;
- усунути деформацію правової свідомості, існуючу нині у громадян;
- вивести на європейський рівень правову культуру суспільства, насамперед у представників публічної влади;
- забезпечити у суспільстві належний рівень правових знань;
- активізувати та забезпечити юридичну відповідальність за правові порушення усіх, незалежно від соціального стану;

- забезпечити в державі дієвість правових цінностей, як то: поваги до права; відчуття свободи, рівності, справедливості та людської гідності;
- вивести на новий, належний демократичному суспільству, рівень контролю за правовим життям з боку громадянського суспільства тощо.

Використана література

1. Малько А.В. Правова система и правовая жизнь: проблемы соотношения конкурирующих понятий. *Правовая политика и правовая жизнь*. Москва. 2014. № 2. 154 с.
2. Общая теория государства и права: академический курс. В 3-х т. / отв. ред. М.Н. Марченко. 3-е изд., перераб. и доп. Москва: Норма, 2007. Т. 2. 816 с.
3. Гойман-Калинский И.В., Иванец Г.И., Червонюк В.И. Элементарные начала общей теории права: учеб. пособ. Москва: Колос, 2015. 544 с.
4. Вікіпедія. Сансара. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B0%D0%BC%D1%81%D0%B0%D1%80%D0%B0> (дата звернення: 06.09.2022).
5. Конституція України: Закон України від 28.06.96 р. №254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
6. Рішення Конституційного Суду України від 20.12.16 р. № 7-рп/2016 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень другого речення частини сьомої статті 43, першого речення частини першої статті 54 Закону України “Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб”. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/7-rp_2016.pdf (дата звернення: 02.10.2022).
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України: Закон України від 06.12.16 р. № 1774-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1774-19#n67> (дата звернення: 03.10.2022).
8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій: Закон України від 03.10.17 р. № 2148-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2148-19#n37> (дата звернення: 03.10.2022).
9. Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб: Закон України від 09.04.92 р. № 2262-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2262-12#Text> (дата звернення: 03.10.2022).
10. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 57 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України “Про всеукраїнський референдум” від 26.04.18 р. № 4-п/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-18> (дата звернення: 04.10.2022).
11. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 57 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України “Про засади державної мовної політики” від 28.02.18 р. № 2-п/2018. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KS18010?an=1> (дата звернення: 04.10.2022).
12. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України “Про призначення А. Ситника Директором Національного антикорупційного бюро України” від 28.08.20 р. № 9-п/2020. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/9_p_2020.pdf (дата звернення: 04.10.2022).
13. Про деякі питання забезпечення національної безпеки України: Указ Президента України від 27.03.21 р. № 124/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1242021-37701> (дата звернення: 04.10.2022).
14. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень постанови Кабінету Міністрів України “Про встановлення карантину з метою запобігання поширення на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої корона вірусом SARS-CoV-2, та етапів послаблення протиепідемічних заходів”, положень частини

першої, третьої статті 29 Закону України “Про Державний бюджет України на 2020 рік”, абзацу дев’ятого пункту 2 розділу II “Прикінцеві положення” Закону України “Про внесення змін до Закону України “Про Державний бюджет на 2020 рік” від 28.08.20 р. № 10-р/2020. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/10_p_2020.pdf (дата звернення: 05.10.2022).

15. Олег Савичук. Парадокс Конституції: чому влада на неї молиться, але не дотримується. URL: <https://centreua.org/analiz-rishen/paradoks-konstytutsiyi-chomu-vlada-na-neyi-molytsya-ale-ne-dotrymuetsya/> (дата звернення: 05.10.2022).

16. Захаров Є. 95 % скарг до ЄСПЛ від українців стосуються невиконання судових рішень. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/devianosto-piat-vidsotkiv-skarg-do-yevrosudu-vid-ukrainsiv-stosuyutsia-nevykonannia-sudovyh-rishen/30962110.html> (дата звернення: 09.10.2022).

17. Основні тенденції реалізації прав і свобод людини і громадянина в 2021 році розглянуто в Комітеті з питань прав людини, деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій у Донецькій, Луганській областях та АР Крим, міста Севастополя, національних меншин і міжнаціональних відносин. URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/217567.html (дата звернення: 09.10.2022).

18. У Євросоюзі нагадали Україні про верховенство права і незалежність правоохоронної системи. URL: <https://prm.ua/u-yevrosoiuzi-nahadaly-ukraini-pro-verkhovenstvo-prava-i-nezalezhnist-pra-vookhoronnoi-systemy> (дата звернення: 09.10.2022).

19. Заявка України на членство в ЄС: в Єврокомісії опублікували перелік вимог. URL: <https://prm.ua> (дата звернення: 09.10.2022).

~~~~~ \* \* \* ~~~~~